

TOLCSVAI NAGY Gábor

Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tudományok Kara
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Nyitra
tnghu@hotmail.com

KOGNITÍV SZEMANTIKA

Bevezetés és esettanulmány az igéről

Cognitive Semantics

Introduction and a case study of the verb

Kognitívna semantika

Uvodna studija o glagolu

A tanulmány első része a kognitív szemantika alapjait mutatja be. A nyelv rendszer és használat egysége, s az erről való emberi tudás szorosan összefügg a világról való tudással. A megismerés a közvetlen tapasztalaton alapul, az észlelések fontos elemeit az elme kiválasztja, befogadja és sémákban elrendezi. A rögzült sémákból alakulnak ki a fogalmak, amelyek egy-egy fonológiai szerkezettel szimbolikus kapcsolatba hozva jelentésként funkcionálnak. Az előadás második része az ige általános és magyar jelentését vázolja. Az ige ebben az értelemben időbeli folyamatot fejez ki, elemi pillanatnyi állapotok egymást követő sorából áll. Szemantikai tartalmának része az inherens temporalitás (a most-pontok sorára épülve), az eseményszerkezet és a két vagy több sematikus figura. A magyar ige és a véges igére épített tagmondat specifikus jellemzője az aspektus. Az egyszerű magyar tőigék általában imperfektívek, belőlük prototipikusan az igekötő hoz létre perfektív igét, kezdő- vagy végpontot helyezve a határolatlan imperfektív szemantikai szerkezetre. E struktúrák tovább alakulnak szemantikailag a tagmondatban, elsősorban az igeidő, valamint a tárgy és a határozók révén.

Kulcsszavak: aspektus, ige, jelentés, kogníció, temporalitás.

A kognitív szemantika

Minden nyelvi közlés lényege, hogy valamilyen értelmet, értelmes tartalmat mások számára hozzáférhetővé tegyünk. A nyelvi közlésekben a jelentés az értelmes tartalom. A jelentés elvont, a jelentés az emberi elméműködés elvonatkoztatásának az eredménye.

A nyelvi tevékenység nem egyirányú: a jelentések előállítása társas tevékenység, a nyelvi interakciókban a mindenkori beszélő és a hallgató közösen hozzák létre a megértés tárgyát, az éppen beszélő kezdeményezésére, de közösen irányítják figyelmüket a beszélgetés tárgyára. A beszélgetés tárgyát a nyelvi kifejezések szemantikai szerkezetekben, grammatikai és szövegtani elrendezésben fejtik ki.

Az emberi elme a megismerés (kogníció) képességével születik, rendelkezik bizonyos kognitív beállítódásokkal. A megismerés képessége születés után is alakul, fejlődik, pontosabban megvan a képessége a fejlődésre (vö. Tomasello 2002, 2003). Az emberi megismerés során a bejövő ismeretek feldolgozása, rögzítése (az absztrakció, sematizáció és kategorizáció műveleteivel) eredményezi a tudást. A világról való tudásra a következők jellemzők: a) hálózatokban rendeződik el, b) párhuzamosan megosztott műveletekkel hozható létre vagy hívható elő a hosszú távú emlékezetből (főképp az alacsonyabb szintű fogalmi szerkezetekben), c) nyitott, bővíthető, alakítható, nem zárt és merev.

A nyelvi szerkezetek a világ egyes dolgait, viszonyait és folyamatait az emberi megismerésben fogalmi konstruálások révén, alapvetően szemantikai szerkezetekben képezik le és teszik mások számára hozzáférhetővé.

A jelentés fogalmi jellegű. A fogalmak az emberi megismerés során alakulnak ki. A fogalom tapasztalati alapú, tapasztalatokból származik. A megismerés során az észleléseket az elme feldolgozza, működésének megfelelően a fontos összetevőket (például tulajdonságokat) elvonatkoztatja, és sematikus csoportokba, kategóriákba, vagyis fogalmakba rendezi. Az így létrehozott fogalom vagy annak egy része alkotja egy nyelvi jel szemantikai pólusát, szimbolikus kapcsolatban a fonológiai pólussal (Langacker 1987, Lakoff 1987, Tolcsvai Nagy 2013). A nyelvi jelentés tehát enciklopédikus természetű: a világ dolgait az emberi megismerés révén és annak módjaival reprezentálja. A világ és önmagunk megismerését és nyelvi bemutatását például befolyásolja az ember testben létezése, testi körülményei.

A nyelvi kifejezések az emberi megismerés jellegéből következően fogalmilag megszerkesztik, mentálisan megkonstruálják az általuk jelölt tartalmakat. A nyelv nem tükrözi a világ dolgait, hanem a megismerés révén újrakonstruálja mentálisan, és így reprezentálja azokat. A beszélő nem kész kifejezések jelen-

tését keresi vagy alkalmazza, hanem az általa megértett világbeli dolgokat, jelenségeket fogalmilag feldolgozza, és többé-kevésbé konvencionális fogalmi szerkezetek, azaz szimbolikus nyelvi kifejezések jelentésszerkezetei révén kifejezi. A fogalmak a nyelvi kifejezések jelentéseként is képesek követni az emberi megismerés kisebb-nagyobb módosításait.

Az ige jelentése

Az ige időbeli folyamatot jelöl. Az ige az időbeli folyamatot összetett jelentésszerkezetben fejezi ki. Az ige jelentése több alszerkezetből (összetevőből) álló szemantikai szerkezet. Az alszerkezetek (összetevők) a következők:

- a temporális viszony, a folyamat, az ige inherens ideje,
- a folyamat eseményszerkezete,
- a figurák.

Az egyik alszerkezet a temporális viszony, a folyamat időszerkezete. A másik a folyamat belső szerkezete, az eseményszerkezet. A harmadik alszerkezet egy vagy jellemzően több szereplő, amely szereplők viszonya időben változva képeződik le.

Az ige jelentése relációs szerkezetű: két vagy több résztvevő viszonyának temporális feldolgozása. Ez a viszony a konstruálás eredménye, az emberi megismerés hozza létre. A prototipikus ige jelentésszerkezetében két résztvevő időbeli viszonya fejeződik ki. A két résztvevő sematikusán, alszerkezetként jelenik meg a teljes jelentésszerkezetben. A sematikus résztvevők figurák az ige jelentésszerkezetében. (Az ige temporális jellemzőit l. a következő részben.)

Az ige eseményszerkezete a két figura közötti viszony időbeli változásának a specifikumait adja meg. A mozgásigék például a térbeli mozgás jellegét, útvonalát, irányát, sebességét részletezik lefolyásának elemi egységeiben; a tárgymanipulációt kifejező igék a tárgyon kézzel végrehajtott művelet egyes szakaszait a kezdő pillanatnyi állapottól a végpontig és az eredményig.

Az ige az időbeli folyamatot figurák viszonyában képezi le. A figura olyan dolgot jelöl, amely csak sematikusán, tehát csak legalapvetőbb tulajdonságaiban kap fogalmi képviselést az ige jelentésében. Például: *érkezik valaki és valahová, fog valaki és valamit, van valami és valahol, esik valami és valahonnan.*

A sematikus figurák nem azonos szerepűek és jelentőségűek az ige jelentésszerkezetében. A figurák közötti viszony aszimmetrikus. Az ige jelentésszerkezete az egyik résztvevő, az elsődleges figura (a trajektor; jele tr) és egy vagy több másik résztvevő, a másodlagos figura (a landmark; jele lm) viszo-

nyának temporális feldolgozása (vö. Langacker 1987). A figura a mondat által kifejezett jelenetben kidolgozott résztvevő vagy körülményjelölő. A trajektor a figyelem előterébe kerül a beszélő figyelemirányítása révén, míg a landmark vagy landmarkok a trajektor viszonyítási fogalmai, azok az előhívott fogalmak a konstruálásban, amelyekhez képest kerül előtérbe a trajektor.

Az alszerkezetek magában az igében nem jelölődnek egyenként, nincs külön jelölőjük. Megjegyzendő, hogy a morfológiailag jelölt igeidő nem azonos az ige inherens idejével, az igei eseményszerkezet nem azonos teljes mértékben a mondat mint jelenet eseményszerkezetével, a főnévvel, névmással vagy személyraggal, személyjellel jelölt mondatbeli résztvevő nem azonos az ige valamelyik sematikus figurájával.

A három alszerkezet szemantikai megléte az ige funkcionálásából vezethető le. Az alszerkezetek sematikusak, amelyeket az adott mondat vagy szöveg valamely eleme ki tud dolgozni, szemantikailag részletezni.

Példaként vegyük az *érkezik* igét. Az *érkezik* ige a körülhatárolt térhez vagy térbe jutást időbeli folyamatként fejezi ki, két résztvevő viszonyában, térben és időben körülhatárolt módon. Mind a résztvevőket, mind a térbeli viszonyokat sematikususan tartalmazza, míg az eseményszerkezetet részletesen jelöli.

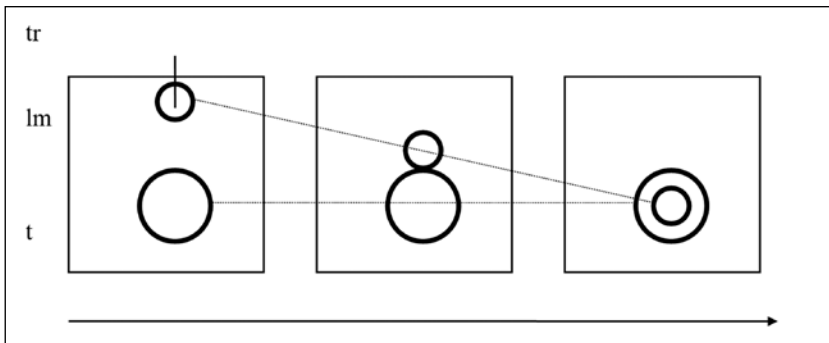
(1) A legtöbb bevándorló a XX. században érkezett a faluba.

Az *érkezik* ige elsődleges jelentésének jelentésszerkezete két résztvevő térben változó időbeli viszonyát fejezi ki (a résztvevőket a két karika jelöli az ábrán). Az egyik résztvevő a térbeli mozgás, a cselekvés végrehajtója (a *bevándorló*, ezt jelöli a kisebb karika), a másik résztvevő az a körülhatárolt tér, ahová a mozgás végrehajtója eljut vagy bejut (a *fal*, ezt jelöli a nagyobb karika).

Az ige – ahogy főntebb szó volt róla – a folyamatot elemi, pillanatnyi állapotok időben egymásra következésével reprezentálja. Az 1. ábra három elemi állapotot mutat be a lehetséges sok közül: a kezdőt, egy közbülsőt és a befejező pillanatnyi állapotot, mindegyiket egy-egy négyszögben. A teljes szerkezet ábráin belüli négyszögek kognitív tartományok, amelyek egy-egy pillanatnyi állapotot reprezentálnak, és amelyek az igék esetében azonosak a teljes jelentésszerkezetben. Az időt a pillanatnyi állapotok belső ábrái alatti vízszintes nyíl jelöli.

Az *érkezik* ige a körülhatárolt térbe jutást időbeli folyamatként fejezi ki, két résztvevő viszonyában, térben és időben körülhatárolt módon. Mind a résztvevőket, mind a térbeli viszonyokat sematikususan tartalmazza, míg az eseményszerkezetet részletesen jelöli. Az *érkezik* ige eseményszerkezetének része a sematikus kezdő- és végpont térben, a végpont elérése helyváltoztató mozgással, például járó lépéssel.

Az 1. ábra az *érkezik* ige jelentésszerkezetét (komplex mátrixát) ábrázolja.

1. ábra – Az *érkezik* ige sematikus jelentésábrája (l. Langacker 1987, 245)

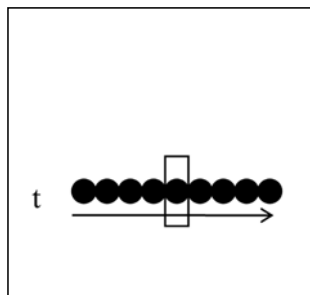
Temporalitás az ige jelentésében

A világban tapasztalt jelenségek egy csoportja, kategóriája az emberi megismerésben a folyamat kategóriája. A megismerő ember által feldolgozott folyamatban jellegzetesen két dolog kerül viszonyba egymással, a példákban a faág a széllel és háttérben az éggel, a macska a kerítéssel, egy ember egy ajtóval. Ezek a viszonyok időbeliek, időben alakulnak, temporálisan mennek végbe. Ezeket a folyamatokat és megszámlálhatatlanul sok más további folyamatot fogalmi szerkezetként dolgozza föl az emberi elme.

Az ige időbeli folyamatot jelöl (l. Langacker 1987, 2008). A folyamat fogalmának legalapvetőbb jellemzője az időbeliség: a folyamat egy dolognak az időben létezése és változása egy másik dologgal való viszonyában, az emberi megismerés szerint.

Az ember időtapasztalatának alapegysége a most-pont. A most-pont az az időpillanat, amelyben az ember önmagát és környezetét egységben észleli. Egy pillanatnyi állapot föltehetően megfelel az észlelés különböző, például vizuális és auditív műveleteit integráló perceptuális momentumnak, a másodperc törtrészének (vö. Pöppel 1994, Evans 2003, 26). A pillanatnyi állapotok (vagy most-pontok) sorozata kontinuum, a pillanatnyi állapotok önmagukban nem léteznek, csak az előttük és utánuk álló pillanatnyi állapotok között. Egy pillanatnyi állapot feltételezi az előtte és utána álló pillanatnyi állapotokat. A pillanatnyi állapotok homogén, egyforma egységekből álló sort alkotnak. A folyamat idejét, a pillanatnyi állapotok sorát az adott nyelvi kifejezés, például az ige eseményszerkezete alakítja, az eseményszerkezet aktualizálja. A megismerő és önmagára is figyelő ember feldolgozza a most-pontok múltba váltá-

sát és a várt most-pontok tényleges most-ponttá válását. Ez kettős folyamat: egyrészt az észlelt, tapasztalt folyamatok időfolyamatát képezi le, másrészt az észlelés feldolgozó idejét.

- egy most-pont
- a pillanatnyi most-pont

2. ábra – Az idő feldolgozása

Az ige által kifejezett folyamatokra az időbeli lefolyás jellemző, a temporalitás. A mentális feldolgozás során viszonyba hozott dolgok időben kerülnek kapcsolatba egymással. Az elme a jelenségeket a fogalmi feldolgozás (konstruálás) során valamilyen módon letapogatja (szkenneli). A letapogatás egyik változata az időbeli ösvényen végighaladó on-line művelet, amely a folyamatot egymásra következő pillanatnyi állapotok időben egymásra következő soraként dolgozza fel (Langacker 1987, 248–253). Az egymásra következő pillanatnyi állapotok időbeli feldolgozása a szekvenciális letapogatás vagy szekvenciális feldolgozás. A szekvenciális letapogatás az időfolyamat fogalmi és szemantikai alapszerkezete. Ez az alapszerkezet egyetemes, független az időszerkezet tagolódásától; a tagolódás éppen a szekvenciális letapogatásra épül.

Az idő a folyamatot kifejező nyelvi szerkezetek jelentésében pillanatnyi állapotok (azaz most-pontok) sorozata. Például a *megy* ige járással végrehajtott helyváltoztató mozgást fejez ki, amelyet a mozgó élőlény saját akaratból és energiaforrásból hajt végre. A *megy* ige a meghatározott mozgást időben fejezi ki, a mozgást pillanatnyi állapotok sorozataként. A pillanatnyi állapot (most-pont) a *megy* ige által jelölt mozgás komplex eseményében egy pillanatnyi konfiguráció fogalmi szerkezete. Ezek a pillanatnyi konfigurációk váltanak át sorban egymásból a következőbe. Ennek a jelentésnek a megkonstruálása szekvenciális feldolgozással (szekvenciális letapogatással, szkenneléssel) történik meg.

Az ige jelentésében a kifejezett folyamat időbelisége, a pillanatnyi állapotok egymást követő sora inherens, tehát eleve az igehez tartozó időbeliség. Az ige időbelisége inherens időbeliség.

A hatókör és az aspektus

A megismerő ember a dolgokat és eseményeket más dolgokhoz és eseményekhez viszonyítva dolgozza fel, azokhoz a fogalmakhoz képest, amelyekkel rendszeresen együtt fordulnak elő, amelyek az adott fogalom megszokott fogalmi környezetét adják a beszélők számára. Ez a viszonyítás nem parttalan. Például egy emberi fejet mint testrészt nem a világegyetemhez képest értünk meg az (1) mondatban:

(2) Fáj a feje.

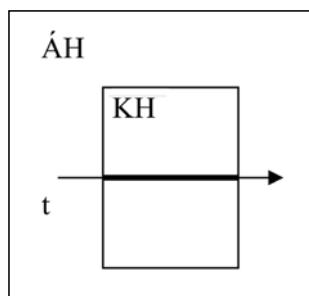
A (2) mondatban említett fej testrészt (többek között) a fejfájós ember egész testéhez viszonyítva dolgozza fel a beszélő és a hallgató. A fej önálló fizikai tárgyként konceptualizálódik, ezzel együtt egy rész–egész szerkezetnek is része: a fej része a teljes emberi testnek. A fej általános fogalmi hatóköre a test.

A fogalmi hatókör a nyelvi konstruálásban is érvényesülő figyelemirányítás tényezője: a konceptualizáló saját és beszélőtársa figyelmét meghatározott jelenségeket reprezentáló fogalmakra irányítja. A fogalmi hatókör a fogalmak azon köre, amelyek egy szemantikai szerkezetben bennfoglaltatnak. A teljes hatókör a teljes fogalmi tartalom, amely egy szemantikai szerkezethez a megismerésben tartozik. A közvetlen hatókör a közvetlenül releváns rész valamely beszélői konstruáló cél számára, a színen lévő régió, a figyelem általános helye, amelyre a legnagyobb feltűnőség és relevancia jellemző. A közvetlen hatókörön belül a figyelemirányítás specifikus fókusza a profil. A (2) példában a teljes hatókör az emberi test, a közvetlen hatókör a fej testrész általában, a profil a fejben lévő fájdalom.

Az igeikkel rendkívül sokféle folyamatot ki lehet fejezni, az általuk kifejezett folyamat fogalmi szerkezete (vagyis az adott folyamatról való fogalmi tudás) különböző módokon perspektiválható. Az igeik szemantikai variabilitása az alszerkezetek különböző profilálásaiból ered. Ennek részeként a folyamatnak különböző szakaszai helyezhetők a figyelem középpontjába. Az igeik sematikus, lexikalizálódott jelentésében az általános és a közvetlen hatókör konvencionális jellegű.

A *megy* ige közvetlen hatóköre: a járás folyamata, sematikus térbeli és időbeli kezdő- és végpont nélkül, a térbeli mozgás határolatlan; az általános hatókör:

a mindennapi tapasztalat szerint a menés (járás) elkezdődik és befejeződik valamely térbeli és időbeli kezdő- és végpontban, de ez a tényező kívül esik a közvetlen hatókörön. E tulajdonsága miatt a *megy* ige imperfektív.

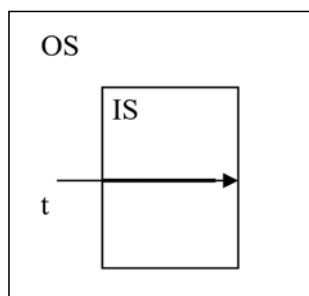
ÁH = általános hatókör

KH = közvetlen hatókör

t = idő

3. ábra – *A megy időbeli feldolgozásának modellje*

A *bemegy* ige közvetlen hatóköre: a járás folyamata, sematikus térbeli és időbeli kezdő- és végponttal, határolt, hiszen a térbeli járó mozgás befejeződik a zárt térbe éréssel; az általános hatókör: a mindennapi tapasztalat szerint a menés (járás) elkezdődik és befejeződik valamely térbeli és időbeli kezdő- és végpontban, ez a tényező belül van a közvetlen hatókörön és profilálódik. E tulajdonsága miatt a *bemegy* ige perfektív.

4. ábra – *A bemegy időbeli feldolgozásának modellje*

Az aspektus a magyar nyelvben részben igei, részben mondatbeli és pragmatikai tényező (vö. Kiefer 2006, Takács 2012, Péter 2008, Németh 2012, Wacha 2001). Az igeik különböző változatai által a beszélő a kifejezni kívánt időbeli folyamatokat különböző nézőpontból képes megkonstruálni (l. Langacker 1987,

1991, Mattlock 2011, Patard–Brisard eds. 2011). Az aspektus a kifejezendő folyamat időszerkezetét és eseményszerkezetét perspektiválja. Az igeaspektus megkonstruálásában elsősorban az ige időszerkezete és az eseményszerkezet vesz részt, a figuráknak kisebb a szerepük.

Az ige időszerkezetében több tényező játszik együttesen szerepet, az időtartam (hosszúság vagy rövidség), a kezdő- és végpont profilált vagy nem profilált jellege, valamint az intenzitás. Az igeaspektus funkcionálását elsősorban a kezdő- és végpont profilált vagy nem profilált jellege határozza meg. A profilálás a figyelemirányításon alapul: konceptualizáló (a beszélő és a hallgató) az imperfektív ige jelentésében a folyamat valamely belső szakaszára fókuszál, míg a perfektív telt ige jelentésszerkezetében metonimikus figyelemáthelyezéssel a kezdő- vagy végpontra (vö. Panther–Thornburg 2009). Ez a jellemző összefüggésben áll az eseményszerkezettel. Nincs profilált kezdő- és végpont a következő igékben:

(3) áll, esik, kaszál, fénylik

A (3)-ban felsorolt igék imperfektívek. Az ige jelentésének eseményszerkezete – mint minden szemantikai szerkezet – a világról való tapasztalatok alapján, absztrakcióval és sematizációval konstruálódik meg. A világról való tapasztalatok szerint az (a)-ban igével megnevezett folyamatok nem kezdő- és végpont nélküliek, az *állás*, *esés*, *olvasás* időbeli folyamata nem öröktől való és nem végtelen, van eleje és vége. Mégis, a (3)-beli igék nem profilálják (nem helyezik a figyelem előterébe) a kezdő- és végpontot (vagy szakaszt), sem temporálisan, sem az eseményszerkezetben. A folyamat megkonstruálásában a kezdőpont és a végpont kívül kerül a közvetlen hatókörön, a folyamat nem körülhatárolt. A beszélő és a hallgató figyelme magára a folyamatra irányul, azon belül az inherens időre mint most-pontok sorozatára és az eseményszerkezetnek a legjellegzetesebb és legfontosabb részeire (a konceptualizálók által a figyelmi előtérbe állított legfontosabb szakaszaira), tehát ezek profilálódnak. Van profilált kezdő- és végpont a következő igékben:

(4) megáll, leesik, lekaszál, felfénylik

A (4)-beli igék profilálják (a figyelem előtérbe helyezik) a kezdő- és végpontot, temporálisan és az eseményszerkezetben egyaránt. A beszélő és a hallgató figyelme a folyamat mellett vagy helyett a kezdő- vagy végpontra (vagy szakaszra) irányul, ezek profilálódnak. A folyamat megkonstruálásában a kezdőpont és a végpont belül van a közvetlen hatókörön, a folyamat körülhatárolt. Ezekben az igékben az esemény egészként konstruálódik. A (4)-beli igék perfektívek

(befejezettek). A perfektív igékben a kezdő vagy végszakasz referenciapontként funkcionál. A referenciapont olyan könnyen hozzáférhető fogalom, mentális kiindulópont, amelynek előhívása révén lehetővé válik egy másik, gyakran nehezebben hozzáférhető fogalomhoz való hozzáférés (Langacker 1987, 2008). Mivel az időről való tapasztalat része, hogy egy most-pontot vagy szakaszt megelőznek más most-pontok vagy szakaszok, és azokról tudomásunk van, valamint további most-pontok vagy szakaszok várhatók, a határolt időbeli folyamatok határa a teljes folyamat megértésére kiterjedő referenciapontként működik. Az imperfektív igék esetében a kezdő- vagy végpont olyan fogalmi kiindulópont, amely már egészként konstruálja meg az időbeli folyamatot.

A magyar igeaspektus imperfektív és perfektív csoportja fokozati skála szerint különül el, közöttük nem éles a határ (vö. Takács 2012). Takács (2012) példáit felhasználva teljes mértékben imperfektív például a *létezik*, *hasonlít*, kevésbé a *néz*, *áll*, *ül*, *fut*, átmeneti az *olvas*, *épít*, fokozottan perfektív a *dob*, *nyit*, és teljes mértékben perfektív a *csillan*, *csettint*.

Az egyszerű magyar ige (igető vagy képzett igék néhány csoportja) általában imperfektív jelentésű (például *megy*, *leng*, *mosakodik*, *csillan*). Perfektívvé az igét elsősorban az igekötők teszik, valamint további szintaktikai és pragmatikai elemek, amelyek metonimikus figyelemáthelyeződést eredményeznek. Az ige lexikális aspektusát módosítja vagy módosíthatja a mondat szerkezetben az igeidő, a grammatikai tárgy, a határozók, a szórend (l. Kiefer 2006, 25).

Az igeidő befolyásolja, alakítja az ige lexikális jelentését, legalábbis temporális szempontból. Az ige inherens temporalitásán belül az időbeli körülhatároltság és a lehorgonyzás egymáshoz való viszonya a magyar nyelvben konstruáló tényező a mondat teljes időszerkezetén belül. Az igeidő az ige lexikális jelentésén belül egyes szakaszokra irányíthatja a figyelmet, a folyamat mint egész helyett, illetve olyan szakaszokat állíthat a figyelem középpontjába (vagyis profilálhat), amelyek az adott ige típus szerinti prototipikus jelentésében nem profilálódnak. A metonimikus figyelemáthelyezés rendszerszerűen megvalósul e típusokban (l. Panther–Thornburg 2009).

Például (5)-ben a *megy* ige lexikális jelentésében körülhatárolatlan, imperfektív, a mondatban folyamatos jelenként funkcionál. A mondatbeli esemény a mondat megkonstruálása és megértése előtt és után is folyamatosan zajlik hosszabb, körülhatárolatlan ideig, az időbeli kezdő- és végpont nem profilálódik a mondatban. A beszélőtársak saját beszédhelyzetük, diskurzusterük részeként értik a mondatban megkonstruált jelenet idejét, a jelenet számukra valóság, közvetlen tapasztalatuknak és az általuk ismert közvetlen valóságnak a része.

(5) Az utcán sok ember megy.

(6)-ban a *megy* ige lexikális jelentésében körülhatárolatlan, imperfektív, a mondatban folyamatos múltként funkcionál. A mondatbeli esemény a mondat megkonstruálása és megértése előtt folyamatosan zajlott hosszabb, kezdetében körülhatárolatlan, végpontjában profilált, de meghatározatlan ideig, az időbeli végpont határozatlanul profilálódik a mondatban. A beszélőtársak nem saját beszédhelyzetük, diskurzusterük közvetlen részeként értik a mondatban megkonstruált jelenet idejét, a jelenet számukra múltbeli valóság.

(6) Az utcán sok ember ment.

Az ige inherens temporalitásán belül az időbeli körülhatároltság és a lehorgonyzás egymáshoz való viszonya látszólag semleges. A (6) szerkezetben azonban az imperfektív *megy* ige múlt idejű lehorgonyzása a folyamatot befejezetté teszi: a folyamat befejeződött a pillanatnyi diskurzustér aktuális időpontja (a mondat megkonstruálása és megértése időtartama) előtt.

(7)-ben a *bemegy* ige lexikális jelentésében körülhatárolt, perfektív, a mondatban folyamatos jelenként funkcionál. A mondatbeli esemény a mondat megkonstruálása és megértése előtt és után is folyamatosan zajlik rövid ideig, az időbeli végpont nem profilálódik a mondatban. A beszélőtársak saját beszédhelyzetük, diskurzusterük részeként értik a mondatban megkonstruált jelenet idejét, a jelenet közvetlen tapasztalatuknak és az általuk ismert közvetlen valóságnak a része. A (7) szerkezetben a perfektív *bemegy* ige jelen idejű lehorgonyzása a folyamat befejezettségét a folyamat végső szakaszában nyitottá teszi: a folyamat nem fejeződik be a pillanatnyi diskurzustér aktuális időpontja (a mondat megkonstruálása és megértése időtartama) előtt. (7)-nek lehetséges olyan értelmezése, amelyben az ige a közvetlen jövőre vonatkozik.

(7) Péter bemegy a házba.

(8)-ban a *bemegy* ige lexikális jelentésében körülhatárolt, perfektív, a mondatban múltként funkcionál. A mondatbeli esemény a mondat megkonstruálása és megértése előtt folyamatosan zajlott rövid ideig, végpontjában meghatározottan profilálva. A múlt idő teljessé teszi az ige perfektív jellegét, mivel a megjelölt és lehorgonyzott folyamat végpontja megelőzi a feldolgozó időt (a beszédidőt).

(8) Péter bement a házba.

A lexikális típusjelentésében perfektív ige elveszítheti perfektív jellegét, a perfektivitás háttérbe szorulhat az alap hatására. Ez történik a *bemegy* jelen idejű alakjával (9)-ben.

(9) Arról a férfiről beszéltem, aki most ott bemegey az ajtón.

(9) közlése olyan helyzetben hangozhat el, amelyben a beszélőtársak együtt vannak egymás közvetlen közelségében, és együtt látják az ajtón bemenő férfit. A beszélő valós térben is rámutat a beszéd tárgyára, a nyelvi deixissel együtt. Ebben a mondatban az episztemikus közvetlenség teljes, a konceptualizálók vizuális észlelése és annak nyelvi feldolgozása egybeesik időben és tartalomban. A jelen idő itt teljes mértékben háttérbe helyezi a *bemegey* perfektív jellegét, mert a folyamat belső szakasza kerül a figyelem középpontjába, ez a szakasz profilálódik az ige közvetlen hatókörén belül, és nem a végpont vagy végső szakasz.

Irodalom

- Evans, Vyvyan. 2003. *The Structure of Time: Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Kiefer Ferenc. 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mattlock, Teenie. 2011. The conceptual motivation of aspect. In *Motivation in Grammar and the Lexicon*, eds. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günter. 133–147. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Németh Boglárka. 2012. *Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Panther, Klaus-Uwe–Thornburg, Linda L. 2009. Aspect and metonymy in the French passé simple. In *Metonymy and metaphor in grammar*, eds. Panther, Klaus-Uwe–Thornburg, Linda L.–Barcelona, Antonio. 177–195. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Patard, Adeline–Brisard, Frank eds. 2011. *Cognitive approaches to tense, aspect and epistemic modality*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Péter Mihály. 2008. Az aspektusról – más aspektusból. *Magyar Nyelv* 104 (1): 1–11.

- Pöppel, Ernst. 1994. Temporal mechanisms in perception. In *Selectionism and the brain: International review of neurobiology*, eds. Olaf Sporns–Giulio Tononi 185–201. Vol. 37. San Diego: Academic Press.
- Takács Edit 2012. A progresszív jelentéstartalom konstruálásának sajátosságai a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 136 (3): 325–335.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael. 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael. 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wacha Balázs 2001. *Időbeliség és aspektus a magyarban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

COGNITIVE SEMANTICS

Introduction and a case study of the verb

The first part of the presentation gives an overview of cognitive semantics. Language is the unity of system and usage, and the knowledge on this unity is closely related to knowledge about the world. Cognition is based on direct experience, the mind singles out the important elements of perception, and processes and arranges them in schemas. Concepts are processed from schemas; when concepts are connected in a symbolic relation to phonological structures, they function as meanings. The second part of the presentation gives a draft of the semantic structure of the verb, concentrating on the general and specific Hungarian features. The verb expresses a temporal process, consisting of the sequence of components states based on present points. Part of this semantic structure is inherent temporality, the event structure and the schematic figures. A specific feature of the Hungarian verb and clause is aspect. The bare Hungarian verbs are imperfective as a default; verbal prefixes change their nature into perfective, imposing a starting or end point upon the imperfective, unbounded semantic structures. These structures are further modified by tense, the grammatical object and adverbials.

Keywords: aspect, cognition, meaning, temporality, verb.

KOGNITIVNA SEMANTIKA

Uvodna studija o glagolu

U prvom delu rada se govori o osnovama kognitivne semantike. Jezik je spoj strukture i primene, te je saznanje o njemu u uskoj vezi sa spoznajom sveta. Saznanje se zasniva na neposrednom iskustvu, um izdvaja, usvaja i raspoređuje značajne elemente percepcije na osnovu određenih šema. Od uvreženih šema nastaju pojmovi, koji stvaraju simboličku vezu sa pojedinim fonološkim strukturama i dalje funkcionišu kao značenje. U drugom

delu referata se govori o značenju glagola uopšte i njegovoj semantici u mađarskom jeziku. Glagol u tom smislu izražava vremenski tok, niz trenutnih stanja koji slede jedni za drugima. Deo semantičke sadržine glagola čine inherentna temporalnost (zasnivajući se na nizu tačaka koje označavaju sadašnjost), struktura događanja i dve, odnosno, više šematskih figura. Specifična karakteristika mađarskih glagola i klauza koje se grade na ograničenim glagolima je aspekt. Prosti mađarski glagoli su obično imperfektivni. Od njih – perfektivne glagole prototipski grade glagolski prefiksi, smeštajući početnu ili završnu tačku u bezgraničnu imperfektivnu semantičku strukturu. Te strukture se dalje formiraju u semantičku klauzu prvenstveno pomoću glagolskog vremena, objekta i priloških odredaba.

Ključne reči: aspekt, glagol, značenje, kognicija, temporalnost.

A kézirat leadásának ideje: 2015. nov. 10.

Közlésre elfogadva: 2016. jan. 10.